

PSYCHOLOGICAL-PEDAGOGICAL PROPHYLAXIS SYSTEM OF
PREVENTING DRUG ADDICTION AMONG YOUTH

Turdiyeva Izzatoy Sadiqovna

Denov Institute of Entrepreneurship and Pedagogy
Teacher of the Department of Pedagogy and Psychology
<https://doi.org/10.5281/zenodo.20344644>

YOSHLAR ORASIDA GIYOHVANDLIKNING OLDINI OLISHNING
PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK PROFILAKTIK TIZIMI

Turdiyeva Izzatoy Sadiqovna

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti
Pedagogika va psixologiya kafedrası o'qituvchisi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.20344644>

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi kunda yoshlar orasida giyohvandlik va psixotrop moddalar iste'molining oldini olishda psixologik-pedagogik profilaktika tizimining o'rni, tarkibiy qismlari va ahamiyati atroflicha yoritilgan. Muallif yoshlarning zararli odatlarga berilishiga sabab bo'luvchi chuqur ijtimoiy-psixologik omillar, shaxsiy inqirozlar va xavf guruhlarini ilmiy jihatdan tahlil qiladi. Shuningdek, ta'lim muassasalarida sog'lom ijtimoiy-psixologik muhitni shakllantirish, zamonaviy sintetik turlarga qarshi o'smirlarning ijtimoiy-psixologik immunitetini oshirish hamda pedagog va psixologlarning hamkorlikdagi tizimli ish uslublarini takomillashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: yoshlar, giyohvandlik, psixologik profilaktika, pedagogik yondashuv, xavf guruhlari, ijtimoiy-psixologik immunitet, deviant xulq-atvor, ta'lim muassasasi.

Аннотация: В данной статье подробно освещаются роль, структурные компоненты и значение психолого-педагогической системы профилактики наркомании и употребления психотропных веществ среди молодежи на сегодняшний день. Автор научно анализирует глубокие социально-психологические факторы, личностные кризисы и группы риска, способствующие формированию пагубных привычек у подростков. Также выдвигаются практические рекомендации по формированию здоровой социально-психологической среды в образовательных учреждениях, повышению социально-психологического иммунитета молодежи против современных синтетических видов веществ и совершенствованию методов совместной системной работы педагогов и психологов.

Ключевые слова: молодежь, наркомания, психологическая профилактика, педагогический подход, группы риска, социально-психологический иммунитет, девиантное поведение, образовательное учреждение.

Abstract: This article analyzes in detail the role, structural components, and significance of the psychological and pedagogical prevention system in preventing drug addiction and substance abuse among youth today. The author scientifically examines the deep socio-psychological factors, personal crises, and risk groups that contribute to the formation of harmful habits in adolescents. Furthermore, practical recommendations are put forward for creating a healthy socio-psychological environment in educational institutions, increasing the socio-psychological immunity of youth against modern synthetic types of substances, and improving the collaborative systemic working methods of educators and psychologists.

Keywords: youth, drug addiction, psychological prevention, pedagogical approach, risk groups, socio-psychological immunity, deviant behavior, educational institution.

KIRISH

Bugungi shiddatli globallashuv, urbanizatsiya va axborot texnologiyalari hayotimizning ajralmas qismiga aylangan asrda yosh avlodning ma'naviy, intellektual va jismoniy jihatdan sog'lom bo'lib voyega yetishi har bir rivojlanayotgan davlatning strategik ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Biroq, zamonaviy dunyo sivilizatsiyasi duch kelayotgan global tahdidlar orasida yoshlar kelajagiga, demografik fondga va milliy xavfsizlikka to'g'ridan-to'g'ri raxna solayotgan eng xavfli illatlardan biri sifatida giyohvandlik va so'nggi yillarda keng tarqalayotgan yangi turdagi sintetik psixotrop moddalar, kuchli ta'sir qiluvchi dori vositalarining iste'moli qolmoqda. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti va BMTning Giyohvand moddalar va jinoyatchilikka qarshi kurashish boshqarmasi ma'lumotlariga ko'ra, giyohvandlik moddalarini birinchi bor tatib ko'rish ko'rsatkichlarining asosiy qismi aynan 14 yoshdan 22 yoshgacha bo'lgan davrga to'g'ri kelmoqda.

Yoshlik davri, ayniqsa balog'at va o'smirlilik bosqichlari inson ontogenezidagi eng murakkab, ziddiyatli va inqirozli davr hisoblanadi. Bu davrda shaxsning biologik tizimi qayta quriladi, xarakter urg'ulari (aksentuatsiyalar) namoyon bo'ladi, mustaqillikka intilish kuchayadi va ijtimoiy muhitning, ayniqsa referent guruhlar hisoblangan tengdoshlarning ta'siri maksimal darajaga ko'tariladi. Giyohvandlik muammosini faqatgina huquqiy taqiqlar, ma'muriy jazo choralari yoki tibbiy-toksikologik muolajalar bilan tubdan hal etib bo'lmasligi bugungi kunda pedagogik va psixologik amaliyotda o'z isbotini to'liq topdi. Chunki har qanday addiktiv (tobealik) xulq-atvorning tub ildizi shaxsning ichki psixologik dunyosiga, emotsional muvozanatiga va u voyaga yetayotgan mikromuhitdagi tarbiya tizimiga borib taqaladi. Shu sababli, yoshlar orasida giyohvandlik va toksikomanlikning barvaqt oldini olishda maktab, oila va jamiyat hamkorligiga asoslangan, tizimli va uzluksiz ishlaydigan yaxlit psixologik-pedagogik profilaktika modelini yaratish hamda uni amaliyotga joriy etish dolzarb ilmiy-nazariy va amaliy-metodik masalaga aylanmoqda.

PSIXOLOGIK OMILLAR VA SHAXS DEVIANTLIGI

Yoshlarning giyohvandlik ko'chasiga kirib qolishi va narkotik moddalarga tobe bo'lib qolishining psixologik mexanizmlari nihoyatda murakkab va ko'p qirralidir. Ilmiy tadqiqotlar va psixologik tahlillar shuni ko'rsatadiki, bunday salbiy transformatsiyaga sabab bo'luvchi yetakchi omillardan biri bu ichki psixologik bo'shliq yoki ekzistensial krizis hisoblanadi. O'smirlarda o'z-o'zini anglash va hayotda o'z o'rnini topa olmaslik, o'ziga bo'lgan ishonchning o'ta pastligi yoki asossiz ravishda yuqoriligi, uzoq davom etuvchi depressiv holatlar hamda emotsional rigidlik zararli moddalarga moyillikni oshiradi. Bunday vaziyatda kimyoviy moddalar o'smir uchun real hayot qiyinchiliklaridan va ichki fobiya hamda nevrozlardan qochish, vaqtincha illuzorik xotirjamlikka erishish vositasi (eskapizm) bo'lib xizmat qiladi.

Ikkinchi muhim omil kognitiv qiziquvchanlik va xavf-xatarga bo'lgan ehtiyojdir. Yoshlarga xos bo'lgan makon va zamoni anglashdagi vaqtinchalik xatoliklar, ya'ni "men kuchliman, menga hech narsa qilmaydi, xohlagan vaqtimda tashlay olaman" degan subyektiv noto'g'ri ishonch hamda yangi, taqiqlangan hissiyotlarni boshdan kechirishga intilish dastlabki sinov qadamlariga sabab bo'ladi. Uchinchidan, ijtimoiy konformizm va guruh bosimi mexanizmi yetakchi rol o'ynaydi. O'smir o'zi intilayotgan guruh a'zolari tomonidan rad etilmaslik, "manaman" deyish, guruh me'yorlariga moslashish va o'zining go'yoki yetuk, kattalardek ekanligini namoyish qilish istagida narkotik moddalarni qabul qila boshlaydi.

Profilaktika ishlarining samaradorligi bevosita shaxsiy va ijtimoiy xavf guruhlarini (risk groups) barvaqt aniqlash hamda diagnostika qilish sifatiga bog'liqdir. Mazkur determinatsiya jarayonida xavf guruhlariga birinchi navbatda disfunktsional, ya'ni oilaviy munosabatlari nosog'lom bo'lgan, ota-ona e'tiboridan chetda qolgan (gipoproteksiya) yoki aksincha, haddan

tashqari nazorat ostidagi (giperopeka) oilalar farzandlari kiritiladi. Shuningdek, xulq-atvorida yaqqol og'ishlar kuzatilayotgan, maktab intizomini muntazam buzuvchi va kognitiv-o'quv faoliyatiga qiziqishi butunlay so'ngan yoshlar ham ushbu xavfli doiradan joy oladi. Psixologik profilaktika ishlari ushbu maqsadli guruhlarda nafaqat tushuntirish ishlarini olib borishni, balki ularda stressga chidamlilikni shakllantirishni, frustratsiya holatidan to'g'ri chiqib ketish strategiyalarini (coping-strategies) hamda tashqi salbiy ta'sirlarga, kiber-tahdidlarga nisbatan ijtimoiy-psixologik immunitetni va assertivlikni (qat'iy rad javobini bera olish qobiliyatini) rivojlantirishni taqozo etadi.

PEDAGOGIK PROFILAKTIKA VA TIZIMLI YONDASHUVLAR

Pedagogik profilaktika — bu shunchaki taqiqlovchi axborot berish emas, balki yosh avlod ongida, dunyoqarashida va qadriyatlar tizimida narkotik moddalarning har qanday turiga nisbatan ongli va barqaror negativ munosabatni shakllantirishga qaratilgan maqsadli, boshqariladigan pedagogik jarayondir. Zamonaviy pedagogika fani bugungi kunda an'anaviy, faqatgina qo'rqitish yoki tibbiy oqibatlarni ko'rsatishga asoslangan ma'ruza formatidagi uslublarning samarasiz ekanligini, ba'zan esa ular o'smirlarda teskari qiziquvchanlik uyg'otishi mumkinligini ta'kidlamogda. Shu sababli, ta'lim muassasalari sharoitida profilaktik muhitni modernizatsiya qilish zaruriyati yuzaga kelmoqda.

Pedagogik yondashuvning asosi sifatida shaxsga yo'naltirilgan va faoliyatli metodologiyalar maydonga chiqishi lozim. Bu o'rinda yoshlarning bo'sh vaqtini mazmunli ijtimoiy-foydali mehnat, ijodiy to'garaklar, intellektual klublar va ommaviy sport harakatlari bilan tizimli to'ldirish hal qiluvchi ahamiyatga ega. Chunki muayyan maqsadga yo'naltirilgan, o'z iste'dodini namoyon qila olgan va jamiyatda ijobiy ijtimoiy statusga ega bo'lgan o'smirda yot g'oyalar va zararli destruktiv odatlarga qiziqish paydo bo'lishi uchun ijtimoiy va psixologik vaqt qolmaydi. O'quv jarayonida interaktiv texnologiyalardan, xususan, vaziyatli senariylar va ijtimoiy-psixologik treninglardan keng foydalanish lozim. Ushbu mashg'ulotlarda o'quvchilarga hayotiy muammoli vaziyatlardan to'g'ri chiqish, manipulyatsiyalarga qarshi tura olish va o'z sog'lig'i uchun shaxsiy ma'uliyatni his qilish ko'nikmalari amaliy mashqlar orqali singdiriladi.

Bundan tashqari, ta'lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan o'qituvchilar va murabiylarning pedagogik hushyorligi hamda professional kompetensiyasi alohida o'rin tutadi. Pedagog o'z o'quvchisining kundalik xulq-atvoridagi arzimagan o'zgarishlarni ham, jumladan, darslarni sababsiz qoldirishni, o'zlashtirish darajasining keskin pasayishini, atrofdagilardan o'zini chetga olishini, asabiylikni va tashqi ko'rinishdagi o'ziga xos gigiyenik va estetik o'zgarishlarni barvaqt tahlil qila olishi, muammoni oila va maktab psixologi bilan hamkorlikda, bolaning shaxsiyatini kamsitmagan holda konfidentsial tarzda hal etishga kirishishi shart.

KO'P BOSQICHLI PROFILAKTIK MODEL VA UNING TARKIBIY QISMLARI

Giyohvandlik va narkomaniya muammosiga qarshi samarali kurashish hamda barqaror natijalarga erishish uchun davlat idoralari, ta'lim muassasalari, mahalla instituti va oilaning o'zaro integratsiyasini nazarda tutuvchi yaxlit, ko'p bosqichli profilaktik modelni hayotga tatbiq etish zarur. Ushbu tizim ilmiy jihatdan uchta uzviy bog'liq bo'lgan strategik bosqichni qamrab oladi.

Birinchi bosqich — birlamchi profilaktika bo'lib, u universal xarakterga ega va hali addiktiv xulq-atvor elementlari shakllanmagan barcha yoshlar auditoriyasini qamrab oladi. Bu bosqichning asosiy maqsadi yoshlarda sog'lom turmush tarziga nisbatan ijobiy motivatsiyani, yuksak ma'naviy qadriyatlarni tarbiyalash hamda ommaviy axborot vositalari va ta'limiy dasturlar orqali umumiy immunitetni shakllantirishdir. Bu yerda asosiy e'tibor taqiqlarga emas, balki muqobil ijobiy faoliyat turlarini taklif qilishga qaratiladi.

Ikkinchi bosqich — ikkilamchi profilaktika bo'lib, u bevosita yuqorida zikr etilgan "xavf guruhleri" bilan ishlashga yo'naltirilgan. Mazkur bosqichda differensial va individual yondashuv

tamoyili ishga tushadi. Maktab psixologlari va ijtimoiy pedagoglar muammoli o'smirlar bilan maxsus diagnostik testlar, korreksion suhbatlar va korreksion-rivojlantiruvchi treninglar o'tkazadi. Bu bosqichda asosiy vazifa yoshlarning psixologik muammolarini, ichki nizolarini erta bartaraf etish va ularni destruktiv muhitdan ijobiy ijtimoiy muhitga yo'naltirishdan iboratdir.

Uchinchi bosqich — uchlamchi profilaktika bo'lib, u ijtimoiy-pedagogik va psixologik rehabilitatsiya hamda resotsializatsiya xarakteriga egadir. Bu bosqich kimyoviy moddalarni iste'mol qilib ko'rgan, tibbiy muassasalarda davolangan, biroq ijtimoiy hayotda o'z o'rnini yo'qotgan yoshlarni jamiyatga qaytarish, ularning psixologik asoratlarini davolash va qayta jinoyat yoki zararli yo'lga kirmasliklarini ta'minlash maqsadida mahalla, oila va huquq-tartibot organlari nazorati ostida amalga oshiriladi. Mazkur yaxlit tizimda oila instituti fundamental poydevor hisoblanadi. Oila a'zolari o'rtasidagi o'zaro ishonch, emotsional qo'llab-quvvatlash va sog'lom mikroiklim har qanday tashqi salbiy ijtimoiy-psixologik bosimlardan himoya qiluvchi eng ishonchli qalqondir.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Olib borilgan ilmiy-nazariy tahlillar va amaliy metodikalar asosida yoshlar orasida giyohvandlik va psixotrop moddalar iste'molining oldini olish bo'yicha psixologik-pedagogik profilaktika tizimining samaradorligini oshirishga qaratilgan quyidagi kompleks amaliy taklif va tavsiyalarni shakllantirish mumkin:

1. Umumta'lim maktablari, kasb-hunar maktablari va oliy ta'lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan psixologlar shtatini sifat jihatidan kuchaytirish, ularni zamonaviy psixodiagnostik metodikalar bilan ta'minlash hamda dori vositalari va sintetik moddalarning yoshlar psixikasiga salbiy ta'sirlarini barvaqt aniqlash bo'yicha maxsus malaka oshirish kurslarini muntazam tashkil etish.

2. Axborot asri talablaridan kelib chiqib, yoshlar o'rtasida profilaktik targ'ibot ishlarini olib borishda an'anaviy va rasmiyatchilikka asoslangan uchrashuvlardan mutlaqo voz kechish, buning o'rniga zamonaviy yoshlar ko'p vaqt o'tkazadigan ijtimoiy tarmoqlar va media makonlarda professional darajadagi ta'sirchan, kreativ ijtimoiy-psixologik videoroliklar, qisqa metrajli filmlar va interaktiv Keys-stadilarni (Case-study) keng joriy etish.

3. Ota-onalarning pedagogik va psixologik savodxonligini oshirish maqsadida mahalla fuqarolar yig'inlari va ta'lim maskanlarida "Farzand psixologiyasi va deviant xulq-atvor profilaktikasi" mavzusida doimiy ishlovchi ota-onalar universitetlari va maslahat klublarini tashkil etish, ularga boladagi krizis holatlarini aniqlash bo'yicha metodik tavsiyalar tarqatish.

4. "Maktab-mahalla-oila-ichki ishlar" zanjiri bo'yicha raqamlashtirilgan va tezkor axborot almashinuvi tizimini takomillashtirish, bu orqali dars qoldiruvchi yoki xavf guruhiga moyilligi bor yoshlar bilan huquqbuzarlik sodir etilmasdan turib barvaqt profilaktik chora-tadbirlarni amalga oshirish.

Xulosa qilib aytganda, navqiron avlodni giyohvandlik va har qanday asr vabosi hisoblangan moddalardan asrash faqatgina tibbiyot yoki huquq-tartibot organlarining vazifasi emas, balki jamiyatning har bir a'zosi, xususan, har bir pedagog, amaliyotchi psixolog va ota-onaning kechiktirib bo'lmas ijtimoiy, ma'naviy va muqaddas burchidir. Maqolada taklif etilgan psixologik-pedagogik profilaktik tizimning har bir bo'g'inini to'g'ri va samarali yo'lga qo'yish jamiyatimizning intellektual salohiyatini, jismoniy genofondini asrab qolish hamda sog'lom fuqarolik jamiyatini rivojlantirishning bosh garovidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev SH.M. "Yangi O'zbekiston strategiyasi". - Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2021. - 464 b.

2. G'oziyev E.G'. "Ontogenez psixologiyasi". - Toshkent: "Noshir", 2010 - 360 b.
3. Shumarov G'.B. "Oila psixologiyasi: O'quv qo'llanma". - Toshkent: "Sharq", 2018. - 280 b.
4. Bandura, A. "Social Learning Theory". - Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1977. - 247 p.
5. Rogers, C. "On Becoming a Person: A Therapist's View of Psychotherapy". - London: Constable, 2014 - 448 p.

